IMPLITSIT BILIMNI EKSPLIT SHAKLGA O‘TKAZISH JARAYONINING NAZARIY MODELLARI: NONAKA–TAKEUCHI SECI MODELI TAHLILI

Azadov Azizbek Rustambekovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasbiy faoliyatda to‘plangan implitsit (yashirin) bilim va tajribani eksplitsit shaklga o‘tkazish, tizimlashtirish va uzatish jarayonlarining nazariy asoslari I. Nonaka va X. Takeuchi tomonidan ishlab chiqilgan SECI modeli misolida tahlil qilingan. Model to‘rt bosqichi (sotsializatsiya, eksternalizatsiya, kombinatsiya, internalizatsiya) bilim aktivlari tamoyili asosida yoritilgan. Modelning kuchli va zaif tomonlari tanqidiy baholangan hamda uni kasbiy va oliy ta‘lim amaliyotiga tatbiq etish yo‘nalishlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *implitsit bilim, eksplitsit bilim, SECI modeli, ijtimoiylashish, eksternalizatsiya, kombinatsiya, internalizatsiya, kasbiy ta‘lim.*

Zamonaviy bilimlar iqtisodiyoti va kompetensiyaviy ta‘lim sharoitida mutaxassisning implitsit (yashirin, so‘z bilan to‘liq ifodalanmaydigan) bilim va tajribasini qanday aniqlash, hujjatlashtirish va boshqalarga uzatish mumkinligi masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Implitsit kompetensiyaning mavjudligini tan olishning o‘zi yetarli emas — uni tashkilot yoki ta‘lim tizimi darajasida saqlash va ko‘paytirish uchun uni eksplitsit shaklga o‘tkazish mexanizmlarini bilish zarur. Aks holda, tajribali mutaxassis yoki pedagog nafaqaga chiqqanda yoki ish joyini o‘zgartirganda, u yillar davomida to‘plagan bebaho tajriba tashkilot yoki jamoa uchun qaytarib bo‘lmas darajada yo‘qoladi. Ushbu muammoga eng izchil va keng tan olingan nazariy javoblardan biri I. Nonaka va X. Takeuchi tomonidan ishlab chiqilgan SECI modeli (Socialization — Externalization — Combination — Internalization) hisoblanadi. Ushbu maqolaning maqsadi SECI modelining nazariy mazmunini ochib berish, uni implitsit kompetensiya nazariyalari

(M. Polanyi, A. Reber) bilan bog‘liq holda tahlil qilish va uning kasbiy ta‘lim amaliyotidagi tatbiq imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

SECI modeli birinchi marta I. Nonaka tomonidan 1990-yilda ilgari surilgan va keyinchalik X. Takeuchi bilan hamkorlikda “The Knowledge-Creating Company” (1995) asarida to‘liq shakllantirilgan. Mualliflar yapon tashkilotlarining innovatsion faoliyatini tadqiq etish asosida bilim yaratilishi tatsit va eksplitsit bilim o‘rtasidagi doimiy epistemologik konversiya jarayoni ekanligini, bu jarayon esa individual, guruh va tashkilot darajalarida (ontologik o‘lcham) kengayib borishini isbotladilar. Keyinchalik Nonaka, Toyama va Konno (2000) modelni “Ba” (yapon tilida — “makon”, “muhit”) tushunchasi bilan boyitdilar — bu bilim yaratilishi sodir bo‘ladigan jismoniy, virtual yoki mental umumiy muhitni anglatadi. Farnese va hamkasblari (2019) tomonidan o‘tkazilgan zamonaviy tadqiqotda SECI modelining amaliy qo‘llanilishi operatsionalizatsiya qilingan va uning tashkiliy bilim boshqaruvi uchun universal metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi ta‘kidlangan.

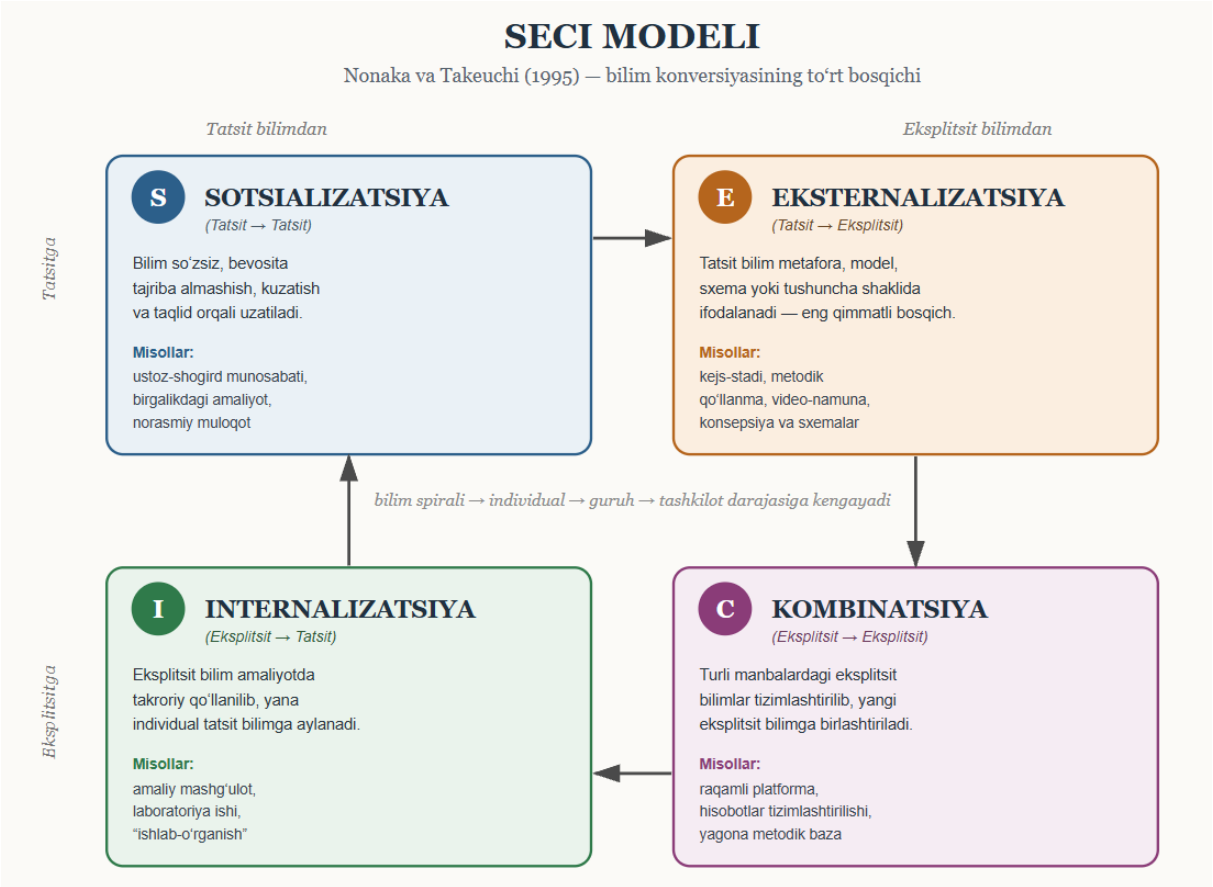
SECI modeli implitsit kompetensiya nazariyasining falsafiy-psixologik negizlarini tashkil etuvchi ishlar bilan bevosita bog‘liq. M. Polanyining (1958, 1966) tatsit bilim kontseptsiyasi — “biz bila oladigan narsalarimizdan ko‘prog‘ini bilamiz” tezisi — SECI modelidagi tatsit bilim tushunchasining bevosita falsafiy manbai hisoblanadi; Nonaka o‘zi ham ko‘p asarlarida Polanyi nazariyasiga bevosita murojaat qiladi. A. Reberning (1993) implitsit o‘rganish nazariyasi esa sotsializatsiya bosqichida individlarning ongli tahlildan tashqarida qanday qilib murakkab amaliy qonuniyatlarni o‘zlashtirishini kognitiv jihatdan izohlaydi.

Zamonaviy adabiyotda SECI modelini kasbiy ta‘lim sohasiga tatbiq etishga bag‘ishlangan qator ishlar mavjud. Xususan, amaliy yo‘naltirilgan universitet ta‘limi uchun ishlab chiqilgan AU-SECI modelida o‘qitish jarayoni bilimni mustahkamlash, bilimni uzatish va bilimni tabiiylashtirish kabi uch bosqichga ajratilib, bu bosqichlar SECI konversiya turlariga moslashtirilgan. Shuningdek, S. Yang va hamkasblarining tadqiqotida o‘qituvchilarning shaxsiy bilim boshqaruvi vositalari SECI modeli asosida tahlil qilingan. Bundan tashqari, G. Szulanski tomonidan aniqlangan bilim

uzatishdagi to‘siqlar — manba va qabul qiluvchi o‘rtasidagi tajriba farqi, motivatsiya va ishonch yetishmasligi — SECI jarayonining amalda samarasiz kechishiga olib keluvchi asosiy omillar sifatida ko‘rsatilgan. Bu topilmalar modelni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy cheklovlari nuqtai nazaridan ham baholash zaruriyatini ko‘rsatadi.

Milliy ilmiy adabiyotda esa kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining falsafiy-pedagogik tahliliga alohida e‘tibor qaratilgan bo‘lsa-da, implitsit bilimni tizimli tarzda eksplitsitlashtirish, ya‘ni uni bilim menejmenti nuqtai nazaridan boshqarish masalasi hozircha yetarlicha tadqiq etilmagan — bu esa mazkur tezisning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

SECI modeliga ko‘ra, bilim yaratilishi tatsit va eksplitsit bilim o‘rtasidagi to‘rt bosqichli spiralsimon konversiya jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi.

Manba: Nonaka I., Takeuchi H. (1995). The Knowledge-Creating Company; Nonaka I., Toyama R., Konno N. (2000)

Sotsializatsiya (tatsitdan tatsitga) bosqichida bilim boshqa shaxsga so‘zsiz, bevosita tajriba almashish, kuzatish va taqlid qilish orqali — masalan, ustoz-shogird munosabatlari, birgalikdagi amaliyot yoki norasmiy muloqot orqali — uzatiladi; bu bosqichda til deyarli ishtirok etmaydi, asosiy vosita — umumiy tajriba. Eksternalizatsiya (tatsitdan eksplitsitga) bosqichida tatsit bilim metafora, o‘xshatish, model, sxema yoki tushuncha shaklida ifodalanib, eksplitsit bilimga aylantiriladi; Nonaka va Takeuchi buni modelning eng murakkab, ammo innovatsiya nuqtai nazaridan eng qimmatli bosqichi deb hisoblaydilar, chunki aynan shu bosqichda yangi tushuncha va nazariyalar tug‘iladi. Kombinatsiya (eksplitsitdan eksplitsitga) bosqichida turli manbalardan olingan eksplitsit bilimlar tizimlashtiriladi, tahlil qilinadi va yangi, murakkabroq eksplitsit bilimga birlashtiriladi — masalan, alohida hujjatlar, ma‘ruzalar va tajriba hisobotlari asosida yagona metodik qo‘llanma yaratish. Nihoyat, internalizatsiya (eksplitsitdan tatsitga) bosqichida eksplitsit bilim amaliyotda takroriy qo‘llanilish jarayonida yana individual tatsit bilimga aylanadi, ya’ni “ishlab-o‘rganish” (learning by doing) orqali avtomatlashadi va shaxsning intuitiv mahoratiga aylanadi. Shu tariqa spiral yangi bosqichda yana sotsializatsiyadan boshlanadi, natijada bilim tashkilot yoki jamoa darajasida kengayib boradi.

SECI modeli keng tan olinishiga qaramay, ilmiy adabiyotda uning bir qator cheklovlari ham qayd etiladi. Birinchidan, tanqidchilar sotsializatsiya va kombinatsiya bosqichlarini haqiqiy “konversiya” emas, balki bilim uzatish jarayoni sifatida baholaydilar, chunki bu bosqichlarda bilim turi (tatsit yoki eksplitsit) o‘zgarmaydi, faqat egasi almashadi; haqiqiy konversiya faqat eksternalizatsiya va internalizatsiyada yuz beradi. Ikkinchidan, G. Szulanski ko‘rsatganidek, bilim manbai va qabul qiluvchi o‘rtasidagi tajriba darajasi farqi, qabul qiluvchining yangi bilimni o‘zlashtirish uchun yetarli tayyorgarlikka ega emasligi, shuningdek ikkala tomonning motivatsiya va o‘zaro ishonch darajasi past bo‘lishi SECI spiralining amalda to‘xtab qolishiga olib kelishi mumkin. Uchinchidan, model dastlab yapon korporativ madaniyati kontekstida ishlab chiqilgani bois, uni boshqa madaniy-tashkiliy

muhitlarga, jumladan milliy ta‘lim tizimiga mexanik tarzda ko‘chirish har doim ham samarali natija bermasligi mumkin — bu jihat modelni mahalliy sharoitga moslashtirilgan holda qo‘llashni taqozo etadi.

SECI modelini kasbiy ta‘lim jarayoniga tatbiq etish quyidagi amaliy yo‘nalishlarni belgilaydi. Birinchidan, mentorlik, nazorat ostidagi amaliyot va “ustoz-shogird” tizimini kuchaytirish orqali sotsializatsiya jarayonini faollashtirish, ya’ni yosh mutaxassislarga tajribali kadrlar bilan bevosita ishlash imkoniyatini kengaytirish zarur. Ikkinchidan, tajribali mutaxassislarning bilim va yechimlarini kejs-stadi, metodik qo‘llanma, video-namuna va sxemalar shaklida hujjatlashtirish orqali eksternalizatsiyani rag‘batlantirish lozim — bu, ayniqsa, pedagogik va tibbiy sohalarda amaliy tajribani institutsional xotiraga aylantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Uchinchidan, turli manbalardan (o‘quv adabiyotlari, ilmiy maqolalar, hisobotlar) to‘plangan eksplitsit materiallarni yagona raqamli metodik tizim yoki elektron platforma orqali birlashtirish kombinatsiya bosqichini samarali tashkil etish imkonini beradi. To‘rtinchidan, o‘zlashtirilgan bilimni amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlari va real vaziyatlarda muntazam qo‘llash orqali uning yana avtomatlashgan, implitsit ko‘nikmaga aylanishini ta‘minlash zarur. Oliy ta‘lim muassasalari darajasida bu yondashuv, xususan, amaliyotga yo‘naltirilgan ta‘lim dasturlarini SECI spiraliga mos ravishda loyihalashtirish, shuningdek “Ba” kontseptsiyasidan kelib chiqib talaba-o‘qituvchi hamkorligi uchun ishonchli va ochiq muloqot muhitini yaratish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Nonaka–Takeuchi SECI modeli implitsit kompetensiya nazariyasini amaliy jihatdan boyitib, uni statik hodisa emas, balki doimiy o‘zgarib turuvchi, boshqarish mumkin bo‘lgan spiralsimon jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi. Model M. Polanyi va A. Reber kabi olimlarning falsafiy-psixologik nazariyalarini amaliy bilim menejmenti darajasiga olib chiqadi va “Ba” hamda bilim aktivlari kontseptsiyalari orqali uni tashkiliy-institutsional kontekstga bog‘laydi. Shu bilan birga, modelning madaniy-kontekstual cheklovlari va bilim uzatishdagi ob‘ektiv to‘siqlarni hisobga olgan holda uni mahalliy ta‘lim va kasbiy tayyorgarlik tizimiga

moslashtirilgan tarzda joriy etish zarur. Kelgusi tadqiqotlarda SECI modelini milliy oliy ta‘lim tizimida amaliy tatbiq etish, xususan, raqamli platformalar orqali eksternalizatsiya jarayonini qo‘llab-quvvatlash va mentorlik tizimlarini institutsional darajada mustahkamlash masalalari alohida ilmiy tadqiqotni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nonaka I., Takeuchi H. The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation. — New York: Oxford University Press, 1995.
2. Nonaka I., Toyama R., Konno N. SECI, Ba and Leadership: a Unified Model of Dynamic Knowledge Creation // Long Range Planning. — 2000. — Vol. 33, No. 1. — P. 5–34.
3. Polanyi M. Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy. — Chicago: University of Chicago Press, 1958.
4. Polanyi M. The Tacit Dimension. — Chicago: University of Chicago Press, 1966.
5. Reber A.S. Implicit Learning and Tacit Knowledge: An Essay on the Cognitive Unconscious. — Oxford: Oxford University Press, 1993.
6. Farnese M.L., Barbieri B., Chirumbolo A., Patriotta G. Managing Knowledge in Organizations: A Nonaka’s SECI Model Operationalization // Frontiers in Psychology. — 2019. — Vol. 10, Art. 2730.
7. Szulanski G. Exploring Internal Stickiness: Impediments to the Transfer of Best Practice within the Firm // Strategic Management Journal. — 1996. — Vol. 17, Winter Special Issue. — P. 27–43.
8. Yang S., Liu Y., Liang M. Teachers’ Personal Knowledge Management Tools and Application Strategies Exploration Based on the SECI Model // 2018 International Joint Conference on Information, Media and Engineering (ICIME). — Osaka, 2018. — P. 341–346.
9. The Research of Tacit Knowledge Transfer Model for Applied University Education (AU-SECI) // Proceedings of the 2023 International Conference on Information Education and Artificial Intelligence. — 2023.